

Észak-Magyarország Régió Szociális Helyzetének elemzése

A régió fő jellemzői szociális szempontból

Az észak-magyarországi régió kedvező természetföldrajzi adottságai ellenére hazánk legrosszabb szociális mutatóival rendelkező térsége. Ehhez jelentősen hozzájárul a régió kedvezőtlen demográfiai összetétele, a rendkívül rossz gazdasági mutatók, az alacsony iskolázottság. A régió rendelkezik átlagban a legrosszabb komfortfokozatú és legkevésbé komfortosított lakásállománnyal. Itt a legalacsonyabb a foglalkoztatottság, és a legmagasabb a munkanélküliség. Mindezek után nem meglepő, hogy innen vándorolnak el legtöbben az ország kedvezőbb adottságú tájaira.

A problémákat tovább tetézi a rendkívül rossz körülmények között élő roma népesség átlag feletti aránya, a kistelepülések és az ott élők magas száma különösen Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megye jelentős részén. A régió többi részére is jellemző „városhiányosság”, aminek következtében a népesség országos átlagnál jóval nagyobb hányada él falvakban.

A régióban sokasodó szociális problémákra a csak részben kiépült szociális és gyermekvédelmi ellátórendszer igyekszik megoldást találni. Bár a szociális alapellátások az országos átlaghoz képest jobban kiépültek, a problémák nagyságához mérten már vélhetően más a helyzet. A „speciális” alapellátási formák jelentős része szinte teljesen hiányzik a régióban, de hasonló a helyzet az átmeneti ellátások terén is. A tartós bentlakást nyújtó intézmények kapacitásuk felső határán működnek, a várakozók száma magas.

A szociális területen dolgozók száma országos átlag feletti, de végzettség szerinti összetétele rosszabb. Alacsonyabb a diplomások, szakképzettek és a szociális alapidiplomával rendelkezők aránya. Ez részben betudható annak, hogy a régióban csupán egy helyen folyik felsőfokú szociális képzés.

A szociális segélyezés féloldalas. A döntően központosítottnak finanszírozott normatív segélyben részesülők száma magas, az inkább önkormányzatok teherbíró képességén múló „helyi”

segélyekben részesülők aránya és a segély összege esetenként jelentősen elmarad az ország kedvezőbb helyzetben lévő részein tapasztaltaktól.

Észak-Magyarország régióban mindeztidáig nem készült regionális szintű szociális tervezési program, illetve helyzetelemzés, de más ágazatok sem igen dúskálnak hasonlóban.

A meglévő régiós szintű anyagok közül megemlíthetjük a 2001 szeptember és december között készült „Az Észak-Magyarországi Régió Egészségügyi Stratégiája 2003-2006 közötti évekre” című dokumentumot, valamint a régió stratégiai prioritásait és stratégiai programjait felsoroló „gyűjtemény”, ami alprogramokra lebontva tartalmazza azok céljának, intézkedési tervének, leírásának, felelős szervezetének s a partnereknek, valamint a pénzügyi ütemezésnek a vázlatát. A hat fejezetből három érinti a szociális szférát.

Az elkészült anyagok közül a 2003-as keltezésű Észak- Magyarországi Regionális Innovációs Stratégia és Akcióterv a regionális innováció alatt csupán a gazdaságfejlesztés innovációját érti és tárgyalja.

A legfrissebb régiós anyag a 2004 februárjában elkészült „Észak-magyarországi regionális helyzetértékelés” címet viseli. Az anyag négy fő fejezetben (népesség, a népesség életkörülményei, gazdasági helyzet, környezeti helyzet) igyekszik képet adni a régió főbb mutatóiról összevetve más régiós és országos értékekkel. A dokumentum csak érintőlegesen foglalkozik a szociális ellátások rendszerével.

Társadalmi-gazdasági helyzetkép

Földrajzi helyzet, településszerkezet

Észak-Magyarország régió Magyarország észak-keleti részén az Északi-középhegység és az Alföld északi szélén helyezkedik el. Területén három megye található: Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád, központja: Miskolc. A régió északon Szlovákiával, nyugaton Közép-Magyarország régióval, délen és keleten pedig Észak-Alföld régióval határos. Területe 13 429 km², amely az ország területének 14,4 %-át teszi ki, és ezzel a régiók között a negyedik legnagyobb. Itt található az ország második legnagyobb (Borsod-Abaúj-Zemplén), és a második legkisebb (Nógrád) megyéje. Borsod-Abaúj-Zemplén

a régió területének 54%-át, Heves 27%-át, Nógrád pedig 19%-át adja. Népeség tekintetében a régió a negyedik helyen áll Magyarországon.

A régió kedvezőtlen településszerkezetét jelzi, hogy az 1000 fő alatti településeken élők aránya a meghaladja az országos átlagot. A kis- és aprófalvas települések számában magasan kiemelkedik Borsod-Abaúj-Zemplén megye, de Nógrád megyében is sok ilyen települést találunk. Az 500 – 2000 fő alatti településnagyság leginkább Nógrádra jellemző, míg Heves megyében a lakosság harmada 2-5 ezer fős nagyfalvakban él. A régióban 5 olyan kistérség is található, ahol csak 5000 fő alatti település található (Abaúj-Hegyközi, Bodrogi, Pétervásárai, Belpátfalvai, Rétsági). Tovább hat kistérség minden települése 10 000 fő alatti. A régió rendkívüli módon városhiányos, a népességnek csupán körülbelül a fele él városokban. A régióban 7db 20 ezer főt meghaladó város van, de ezek területi elhelyezkedése meglehetősen egyenetlen.

Demográfiai helyzet

Korösszetétel és a nemek aránya

Az észak-magyarországi régió korösszetétele többé-kevésbé megfelel az országos átlagnak, azonban mind a 0-14 éves lakosság, mind pedig a 60 év felettiek aránya kissé meghaladja az országos átlagot. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 7 olyan kistérség van, ahol a 0-14 évesek aránya közel 5-8%-kal magasabb az országos értéknél. A 60 év felettiek aránya Nógrád és Heves megyékben a legmagasabb. A leginkább előregedő Pétervásárai és Belpátfalvai kistérség tekintetben az országban a 2. és 4. helyen állnak. Hazánkban itt a legalacsonyabb a 15-29 éves fiatalok aránya. Valószínűsíthető, hogy az itt születettek jelentős része 15-29 éves korára már más régiókba költözik.

Természetes népességváltozás

A régió 2002-es természetes fogyás/növekedés mutatói változatosak. Míg Nógrád megyében ezen demográfiai mutatók az országos átlagnál valamennyi kistérségben rosszabbak, és Heves megyében is csak a Egri kistérségben kedvezőbbek annál, addig Borsodban a kistérségek többségében és a megyében átlagosan is kevésbé fogy a lakosság, mint az országban átlagosan. Bár a halálozási mutatók (a Tiszaújvárosi – ahol egyébként is alacsony az idősök számaránya – és az Egri kistérséget leszámítva) sehol sem jobbak lényegesen az országos átlagnál, sőt néhol (Bodrogi, Tokaji, Belpátfalvai, Pétervásárai, Bányterenyi kistérség)

kifejezetten magasak, Borsodban sok helyen a magas születésszám miatt a természetes fogyás/növekedés mutatók kedvezőbbek. Sőt egy kistérségben (Encsi) még pozitív mutatót is találunk.

Migráció

2002-ben Észak-Magyarország régióban volt a legmagasabb lakosságszámhoz viszonyított (el)vándorlási különbözet. Ennek 1980 és 1989, illetve 1990 és 2001 közötti számaiból jól látszik, hogy a régióból való elvándorlás évtizedek óta tartó folyamat. A korábban munkások tömegeit vonzó Észak-Magyarországról egyre többen költöznek el. A 1980-as évek közepevége felé az ipari „szerkezetváltás” következtében megszűnő (főleg nehézipari, bányászati) munkahelyek miatt mind többen próbálnak szerencsét más régiókban, vagy akár az ország határain kívül. Valószínűleg az itteni képzettebb, iskolázottabb tömegeknek a rendszerváltás után is nagyobb esélyük és több lehetőségük volt az elköltözésre a kedvezőbb adottságú régiókba, míg a kistelepléses kistérségek zömmel szegényebb, képzetlenebb tömegei előtt a gazdaságilag jobb mutatókkal rendelkező régiókba történő elköltözés lehetősége lezárult. Bár régióon belül a legtöbb odavándorlás a három megyeszékhely irányába történt, a vándorlási különbözet még így is ezen kistérségekben a legkedvezőtlenebb a lakónépesség számához viszonyítva. Csupán a Sárospataki és Sátoraljaújhelyi kistérségekben találunk ennél ezrelékekkel rosszabb mutatókat. Nagy még a népességvándorlásból eredő népességfogyás az Abaúj-Hegyközi, Tokaji és Kazincbarcikai kistérségekben. A 2002. évben a legmagasabb pozitív változás az Encsi, Rétsági és Füzesabonyi kistérségekben történt.

Lakáshelyzet

Háztartásnagyság

Az országos arányokhoz képest a régió mindhárom megyéjében kisebb arányban találkozhatunk egyfős háztartásokkal, kétfős háztartások viszont Heves és Nógrád megyében nagyobb arányban találhatók, mint országosan. Ötfős családok viszonylatában Borsod megye magasan, de Nógrád megye is az országos arányok felett foglal helyet.

Az észak-magyarországi egy- és kétgyermekes családok aránya némileg kisebb, a három vagy annál több gyermeket nevelő családok aránya magasabb az országos átlagnál. A régióon belül arányaiban Borsod-Abaúj-Zemplén megyében van a legkevesebb egy- és kétgyermekes, és a legtöbb (országos viszonylatban is) 3 és több gyermekes család. A gyermekét egyedül nevelő

szülők aránya az országos átlag körüli. A helyzetet azonban rontja, hogy itt az egyedülállók nagyobb részét teszik ki azok, akiknek 3 vagy több gyermeke van.

A lakások komfortfokozata

Az észak-magyarországi régióban az országos átlaghoz képest lényegesen rosszabb a lakások komfortfokozata. Kevesebb összkomfortos, viszont jóval több komfort nélküli lakás található itt. A komfortos és félkomfortos lakások aránya nagyjából megfelel az országos átlagnak. A komfortfokozatot nézve megyei szinten a nógrádi lakások helyzete a legrosszabb. Kiugróan rossz komfortossági mutatókkal az Abaúj-Hegyközi, Bodrogházi, Edelényi, Encsi, Mezőcsáti, Szikszói kistérség rendelkezik.

A lakások közműellátottsága

Közművel való ellátottság tekintetében szintén rossz helyzetben van a régió. Szinte minden vizsgált közmű kiépítettsége elmarad az országos átlagtól, csupán a kábeltelevíziós lakások aránya és a palackos gázzal való ellátottság haladja meg az országos átlagot – ez utóbbi viszont a hálózati gázzal való kisebb mértékű ellátottság következménye.

A régióban a leginkább közművesített megyének Heves tekinthető, a legkevésbé közművesítettnek Nógrád. Kistérségi szinten azonban megint csak a rossz komfortossági mutatókkal rendelkező borsodi kistérségek (Abaúj-Hegyközi, Bodrogházi, Edelényi, Encsi, Mezőcsáti, Szikszói) a leggyengébben ellátottak.

Makrogazdasági folyamatok

A 2001. évi egy főre jutó GDP alapján a régiók között állított sorrendben az észak-magyarországi régió az utolsó helyen áll, a megyék sorában pedig Nógrád megye az utolsó, huszadik, Borsod-Abaúj-Zemplén megye a 18. helyet foglalja el. 2001-ben az ország GDP-jének csupán 8,4%-a keletkezett a régióban, melyhez Nógrád megye járult hozzá legkevésbé, hiszen itt az országos GDP csupán 1,2%-a keletkezett. Ezzel az aránnyal Nógrád megye a legutolsó helyen áll az országban.

2001-ben az egy főre jutó bruttó hazai termék Magyarországon 1 458 000 Ft volt. Észak-Magyarország régióban csupán 956 000 Ft, ez az országos átlag 66%-a. Megyei

bontásban nézve Nógrád megyében a legkevesebb az egy főre jutó GDP: 819 000 Ft, ez az országos átlagnak csak az 56%-a.

Az észak-magyarországi régióban található a második legkevesebb vállalkozás az országban. Minden foglalkoztatotti kategóriában az ország összes vállalkozásának csak közel 9%-a található a régióban. Ugyancsak rosszak – az országban a legrosszabbak – az 1000 lakosra jutó egyéni és társas vállalkozási mutatók (15,6% és 8,2%9).

A régió lakónépességének 39,3%-a adózik csupán, mely messze alatta marad az országos 43,4%-nak. A Bodrogi, Abaúj-Hegyi, Edényi, Encsi Szikszói, Mezőcsati kistérségben legkisebb az adózók aránya (30-32%), de nagyon alacsony az Ózdi, Szerencsi, Szikszói kistérségekben is. Csak három Heves megyei és egy borsodi kistérségben (Egri, Gyöngyösi, Hatvani és Tiszaújvárosi) haladja meg az adófizetők aránya az országos átlagot.

A régió szociális helyzetét meghatározó körülmények

Területi folyamatok

Először az 1920-as határváltoztatás, másodszor az 1950-es évek erőltetett iparosítása okozta a hagyományos kistérségi-települési szerkezet megváltozását. Gazdasági kapcsolatok, közlekedési útvonalak, központ-periféria viszonyok szűntek meg és alakultak át a két világháború között. Az 1990-es években megkezdődött a régió visszarendeződése a természetes és hagyományos települési struktúra irányába.

A régióban Miskolc és szomszédos települései agglomerációs térséget alkotnak, Eger és szomszéd községei pedig településeggyüttesként funkcionálnak. Természetesen hasonló kapcsolat a többi város, sőt községek között is kialakult. A folyó menti, vagy főbb közlekedési utak mentén fekvő településeket néhány esetben csak az utcanévtábla választja el egymástól (Szentdomonkos-Tarnalelesz-Bükkszenterzsébet, vagy Kápolna-Kompolt-Kál). Ugyanakkor a felszíni adottságok a közlekedési útvonalak kialakulását meghatározva olyan elzárt kis medencéket is eredményeztek, ahol egy vagy több kis falu egy „zsákba” került, azaz csak egy irányból megközelíthető.

Közlekedési adottságok, hozzáférési problémák

A régió közlekedési adottságait nagymértékben meghatározza természetföldrajzi adottsága és településszerkezete. A terület döntő részét kitevő hegyvidéki és dombsági környezet és Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megye nagy részének aprófalvas településszerkezete együttesen megnehezítik az optimális közlekedési feltételek és lehetőségek biztosítását. Sok gondot jelent, hogy a megyeszékhelyek nem központi elhelyezkedése miatt egyes kistérségek és települések még a viszonylag kisebb Nógrád megyében is, de különösen Borsod-Abaúj-Zemplén meglehetősen nagy földrajzi távolságra esnek a központtól.

A régió személygépkocsival való ellátottsága mintegy 20 %-kal elmarad az országos átlagtól. Egyes észak-borsodi kistérségekben ez 1000 főre eső személygépkocsi száma alig fele az országos átlagnak. A számok azt feltételezik, hogy a helyközi közlekedésben a közösségi közlekedés szerepe meghatározóbb kell, hogy legyen.

Sajátos szerepet tölt be Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megyékben a 600 fő alatti kistelepülések és nagyobb külterületi lakott részek közlekedési hozzáférési problémáinak orvoslásában a falu- és tanyagondnoki szolgálat. A szolgálatok által üzemeltetett buszok egyrészt az adott település rossz közlekedési lehetőségeinek hagyományos értelemben vett tömegközlekedésszerű pótlásában (gyerekek iskolába szállítása, a faluba be nem térő buszokhoz való „csatlakozás” biztosítása) valamint nagyjából az ún. igényvezérelt tömegközlekedés kategóriájába sorolható szállításban vesznek részt.

A népesség egészségi állapota, egészségügyi helyzete

Az észak-magyarországi régió egészségügyi helyzetét alapvetően meghatározza és befolyásolja a munkanélküliek magas aránya, a szegények nagy száma, a cigány lakosság hátrányos helyzetű csoportjainak léte, a korábbi iparosítás következményeként kialakult környezeti károk és annak egészségkárosító hatása. Mindezek együttesen a megbetegedésekben is és a halálokokban is sajátossá teszik a régiót. Ezt a sajátosságot jól jelzi, hogy a férfiak születéskor várható élettartama itt a legalacsonyabb. Ez érvényes mind a születéskor, mind a középkorúak és az idősek esetében számított adatok esetében.

A régióban összesen 801 alapellátási praxis működik. Ebből 637 háziorvosi, 164 pedig házi gyermekorvosi. Borsodban 1951 fő, Heves megyében 2054 fő, Nógrád megyében 1882 fő jut átlagosan egy körzetre.

Iskolázottságra vonatkozó adatok

A régió iskolázottsági mutatói, messze alulmúlva az országos átlagot, a második legrosszabbak. Adott korú népességhez viszonyítva Észak-Alföld után itt él a legkevesebb diplomás, érettségizett és általános iskolát végzett személy. A régión belül az alacsony iskolázottság leginkább Nógrád megyére jellemző, míg Heves megye mondható a leginkább iskolázottnak. Kistérségi szinten azonban már vegyesebb a kép, hiszen alacsony iskolázottsági mutatók a már jól ismert észak borsodi kistérségekben (Abaúj-Hegyközi, Bodrogeközi, Edelényi, Encsi, Szikszói), valamint a Mezőcsáti, BÉlapátfalvai, Hevesi és Szécsényi kistérségekben találhatók.

Az általános iskola első osztályát el nem végzők aránya a régióban meghaladja az országos átlagot. A legnagyobb arányban a Bodrogeközi, Edelényi, Encsi, Abaúj-Hegyközi, Szikszói, Tokaji, BÉlapátfalvai, Hevesi és Szécsényi kistérségekben élők között találunk olyanokat, akik bár elmúltak 10 évesek, egy osztályt sem végeztek el az általános iskolában.

Gazdasági aktivitás

Gazdasági aktivitás tekintetében az észak-magyarországi régió igen rossz pozíciót foglal el a régiók között, hiszen itt a legrosszabbak a háztartásban élők gazdasági aktivitási mutatói. Az országos átlagon felüli a regisztrált munkanélküliek aránya. Közülük az országos átlagot közel 10%-kal meghaladó a tartós, 180 napon túli munkanélküliek aránya. Magas az eltartottak aránya, és az országos átlagon aluli a foglalkoztatottak aránya. Elmondható, hogy 60 év felettiek kivételével minden életkori kategóriában 7-8%-kal alacsonyabb a foglalkoztatási arány, mint az országos átlag. E régióban találhatunk a legnagyobb arányban inaktív keresőket is – az összes háztartásban élőhöz viszonyítva. Legrosszabb a helyzet Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Arányában itt található a legtöbb eltartott és munkanélküli is, valamint a legkevesebb foglalkoztatott. Az inaktív keresők aránya is itt a legkisebb a

régióban. A kistérségek közül az észak-borsodi kistérségek (Abaúj-Hegyközi, Bodroghközi, Edelényi, Encsi, Szikszói) és a dél-borsodi Mezőcsáti kistérségben a legrosszabb a helyzet.

Kirekesztődés

Segélyezés, segélyezettek

A régió gazdasági, aktivitási, lakás- és demográfiai mutatói alapján arra számíthatunk, hogy a segélyezési adatok kiugróak lesznek a térségben. A tényleges számadatok ezt a feltételezést csak részben támasztják alá. Általánosságban elmondható, hogy minden olyan segély esetében, amelyek odaítélésének feltételei központilag normatív módon vannak meghatározva – és így részben függetlenek a települések teherbíró-képességétől –, ott magas régiós segélyezési mutatókat és magas segélyezetti számot találunk, míg a helyi szabályozástól (és így a települések anyagi lehetőségétől) jobban függő segélyek esetében már vagy elmaradnak a számok a várttól, vagy a magas segélyezetti számok alacsony segélyösszegekkel párosulnak. Részben ennek is köszönhető, hogy a régión belül nem minden esetben a legrosszabb helyzetű kistérségekben találjuk a legtöbb segélyezettet. Míg rendszeres szociális segélyt, kiegészítő családi pótlékot és átmeneti segélyt valóban a régió legválóságosabb területein kapnak arányában a legtöbb, a lakásfenntartási támogatás, ápolási díj, közgyógyellátás, és rendkívüli gyermekvédelmi támogatás esetében már szeszélyesebb területi elosztással találkozunk. Ez utóbbiak esetében például Nógrád megye sokszor maga mögé utasítja Borsodot.

Szinte minden természetbeni és pénzbeli ellátásként is nyújtható segéllyel azt figyelhetjük meg, hogy az országos átlagnál nagyobb mértékben élnek az önkormányzatok a természetbeni segélyezés lehetőségével. Legkiugróbb eltéréssel a lakásfenntartási támogatásoknál találkozhatunk.

Idősek szegénysége

Az öregségi nyugdíjasok 60 év feletti lakossághoz viszonyított aránya az észak-magyarországi régióban nagyjából az országos átlagnak megfelelő értéket mutat. A rendszerváltás utáni nagyarányú munkahelyvesztés hatásai egyelőre még nem éreztetik hatásukat. Ez megmutatkozik abban is, hogy az önkormányzatok által folyósított időskorúak járadékában is

csak az országos átlagnak megfelelő mértékben részesülnek a régió polgárai. Ez alól csupán néhány borsodi kistérség kivétel.

Az öregségi nyugdíjak átlagos összegének tekintetében sem tapasztalhatjuk azt a lemaradást, amit például az átlagkereseteket vizsgálva láthatunk, sőt 2001-ben a régió ebből a szempontból az ország élbolyához tartozott. Ez nyilván a korábbi magas arányú – viszonylag jól fizetett – (nehéz)ipari foglalkoztatottságnak is köszönhető.

Gyerekek szegénysége

A gyermekszegénység a régió egyik legsúlyosabb problémája. A probléma országos méreteket meghaladó nagyságát jól érzékeltetik a 2002-es, kiegészítő családi pótlékban részesülőkre vonatkozó adatok. Szemben az országos 26%-kal, a kiegészítő családi pótlékban részesülő gyerekek 0-18 éves korú lakosságra vetített aránya 36.2% volt. Vagyis, míg az országban „csak” minden negyedik, a régióban közel minden harmadik gyermek olyan családban él, ahol az egy főre eső jövedelem nem éri el a nyugdíjminimumot (2002-ben 20 100 Ft). Legrosszabb a helyzet Borsodban, azon belül is az Abaúj-Hegyközi, Bodrogi, Edelényi, Encsi, Szikszói, Mezőcsáti, Ózdi és Szerencsi, valamint a Heves megyei Hevesi kistérségekben van, ahol a gyerekek legalább fele él e szint alatt.

Munkaerőpiacról kiszorult, egészségügyi állapotuk és életmódjuk miatt veszélyeztetett emberek

Bűnelkövetők

Az ismertté vált fiatalok bűnelkövetők számát vizsgálva láthatjuk, hogy 1997-ben országos viszonylatban az észak-magyarországi régió még a harmadik helyen állt, 2001-ben már vezette a fiatalok bűnelkövetők számának listáját. Míg országos szinten szinte minden régióban jelentősen visszaesett a bűnelkövetők száma, addig az Észak-magyarországi régióban 2001-ben csak 3,2%-os növekedést tapasztalhattunk 1997-hez képest.

Kábítószer-fogyasztók

Az észak-magyarországi régió mind a regisztrált kábítószer fogyasztók száma, mind a tízezer lakosra jutó aránya alapján a kábítószerrel legkevésbé „fertőzött” régiók között szerepel. A régióon belül a heroinfogyasztás egyik hazai központjának tekinthető Miskolc székhelyű Borsod-Abaúj-Zemplén megye van a legrosszabb helyzetben. Aggodalomra adhat okot, hogy

a 2002. évi adatokat tekintve a regisztrált kábítószer-fogyasztók száma jelentősen növekedett a régióban.

Egészségügyi állapotuk miatt kiszorultak

A nyugdíj- és nyugdíjszerű ellátásból a megváltozott munkaképességűek járadékában részesülők aránya Észak-Magyarország régióban az országos átlag feletti. A munkanélküliség sújtotta régióban lakók jobban belekényszerülnek ebbe a nyugdíjaztatásba, mivel számukra más lehetőség alig adódik.

Cigány népesség

Mind a 2001-es népszámlálás, mind pedig az 1992-es becslés alapján ebben a régióban a legnagyobb a cigány népesség száma és számaránya. A két felmérés hasonlóra teszi a régió románok részesedését a hazai cigányságon belül. A Kertesi-Kézdi-féle becslés alapján az ország cigány lakosságának (461389 fő) 27,91%-a él ebben a régióban, a 2001-es népszámlálás szerint (205 720 fő) 24,63%-a. Legnagyobb tömegben a nagyvárosokban találunk cigányokat (Miskolc, Ózd, Salgótarján, Eger), de számarányukat tekintve már jóval több a falusi cigányember, mindhárom megyében 70-75% az arányuk.

Bár a cigányok részaránya a régió belül egyébként is magas az országos átlaghoz képest, mégis vannak olyan területek, ahol számarányuk a többségi lakossághoz képest kiugró. Ilyen területek: Cserhát és a Hernád-völgye, a Borsodi-medence és Ózd környéke, a Bodroghöz déli része, Taktaköz, Harangod és a Borsodi Mezőség északkeleti része, Pétervására környéke, Heves megye Tiszától északra eső alföldi területe, Szécsénytől északra és délkeletre eső falvak, Nógrád megye déli csücske (Cserhátalja), és a Balassagyarmattól nyugatra lévő falvak. Rontja az itt élők életesélyét, hogy ezen területek döntő többsége városhiányos, sok esetben aprófalvas. A romák számarányának növekedése különösen az utóbbi évtizedekben gyorsult fel. Ehhez jelentősen hozzájárult, hogy nemcsak a létszámuk nőtt az említett területek többségén, hanem ezzel párhuzamosan jelentősen csökkent a települések nem cigány népessége a természetes fogyás (előregedés) és az elvándorlás következtében.

Fogyatékkal élő emberek

A Központi Statisztikai Hivatal szerint 2001-ben 577 000 ember vallotta magát fogyatékkal élőknek. Ebből 91 ezer fő Észak-Magyarország régió területén él, akik közül magasan kiemelkedik a mozgássérültek száma. (Egyes számítások alapján 50-55%). A Dunakeszi Országos Módszertani Intézet által kidolgozott elméleti számítás szerint az észak-magyarországi régióban évente 646 fogyatékkal élő csecsemő születik.

Településszerkezet – közigazgatás –szociális igazgatás, ellátás

Településszerkezet, településnagyság és közigazgatás kapcsolata

Az önálló polgármesteri hivatalok aránya a régióban az országos átlaghoz közeli, de a 3 megye településszerkezetéből adódóan már jelentős különbségeket találunk. Heves megye települései (7 város és 112 község) közül 85 rendelkezik önálló polgármesteri hivatallal (71,4% - az országos átlag 50,6%). Nógrádban (6 város 123 község) az önálló önkormányzattal rendelkező települések aránya az összes településhez viszonyítva 57, 4%, amely még szintén meghaladja az országos értéket. Az összes településhez viszonyítva a legalacsonyabb, az országos átlag alatti arányszámot (46,5%) jellemzően B-A-Z megyében találjuk (városok száma 20 községké 337). A három megye tekintetében a településszerkezetből (települések száma, lélekszám) adódóan B-A-Z megyében a másik 2 megyéhez viszonyítva négyszer annyi körjegyzőséget találunk. Az egy hivatalra jutó települések száma tekintetében is itt találjuk a legmagasabb (8 település/körjegyzőség) értéket. Nógrádban és Hevesben ez az érték 4 illetve 3.

Önkormányzati szociálpolitika

A települési önkormányzatok szociális igazgatási tevékenységéről

A szociális igazgatás a települések többségénél nem elkülönült szervezeti egységként működik, hanem szoros kapcsolatban áll az egészségügyi, gyámügyi igazgatással, valamint az oktatással, esetenként a kultúrával és a sporttal. Az önkormányzati szociális ügyintézők lakossághoz viszonyított aránya az észak-alföldi és az észak-magyarországi régióban adja országosan a legmagasabb értéket. Különösen magas a pénzbeli és természetbeni szociális ellátással kapcsolatos ügyiratforgalom. Mint már a segélyezési adatokból is sejthető, az észak-magyarországi régió országosan kiemelkedő arányszámot mutat ebben az ügyiratfajtában. Átlagosan 100 lakosból minden másodikra jut egy ilyen jellegű ügyirat. Az

országosan is kiemelkedő ügyiratforgalomhoz szorosan kapcsolódva, régiókban foglalkoztatják a legtöbb szociális ügykörben dolgozó tisztségviselőt, de leterheltségük még így is magasabb az országos átlagnál.

Önkormányzatok gyermekjóléti szolgálatokat és szolgáltatásokat értékelő tevékenysége

Az önkormányzatok gyermekjóléti szolgálatokat és szolgáltatásokat értékelő tevékenységét vizsgálva az észak-magyarországi régió a legtöbb pozitív mutató tekintetében – átfogó értékelés, képviselő testület elé terjesztve, települési gyermekvédelmi koncepció megléte ill. kidolgozása – az országos átlag alatt marad. A régión belül Borsod-Abaúj-Zemplén megye mutatja a legkedvezőtlenebb képet.

Szolgáltatástervezési koncepciók

A törvényben előírt határidőig a régióban kötelezett önkormányzatok közül, csak a három megyei önkormányzat készítette el a szolgáltatástervezési koncepcióját. A három megyei jogú város Miskolc, Eger és Salgótarján e tekintetben késésben volt.

A régió szociális ellátórendszere

A szociális alap- és szakellátás

Alapellátások

A szociálisan rászorultak étkeztetése és a házi segítségnyújtás kiépültsége az országos átlagnál valamivel jobb, az ezer főre jutó igénybevevők száma itt a legmagasabb. A viszonylag újszerű ellátási formát, a jelzőrendszeres házi segítségnyújtást 21 településen szerveztek meg. Ugyancsak jónak mondható az aprófalvak falu- és tanyagondnoki szolgáltatással való ellátottsága. Az alapellátások közül a családsegítő szolgáltatások kiépültsége a leghiányosabb. Bár a szociális problémák talán e régióban jelentkeznek leginkább, a családsegítő szolgáltatást igénybe vevők aránya mégsem itt a legmagasabb. A speciális alapellátások kiépültsége alacsony, egyes ellátási formák (pl. közösségi pszichiátriai ellátás, valamint a szenvedélybetegek segítése) teljesen hiányzik a régióból.

Az alapellátások túlnyomó többségben az 1000 fő alatti településeken hiányoznak. Az alacsony lélekszámú települések saját maguk többnyire nem képesek az ún. hagyományos ellátások megszervezésére sem.

Szakosított ellátások

A nappali ellátást nyújtó intézmények közül a legrégebbi múltra visszatekintő idősök klubja kiépültsége a legkevésbé hiányos. A fogyatékos, hajléktalan, valamint a pszichiátriai és szenvedélybeteg emberek nappali intézményeinek működtetésére vonatkozó kötelezettségének a legtöbb érintett város nem tesz eleget. Különösen rossz a helyzet Nógrádban és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

Az átmeneti elhelyezést nyújtó intézmények terén elsősorban a meglévő intézményi kapacitáshiány okoz gondot, bár egyes intézménytípusok (főleg fogyatékosok, pszichiátriai és szenvedélybetegek ellátását szolgálók) sok helyen egyáltalán nem elérhetők.

Az a sokat emlegetett szándék, amely a drágább bentlakásos szakellátások helyett az alapellátásokat helyezi előtérbe, csökkentve ezen szolgáltatások igénybevételét, akárcsak az országban mindenütt, régiókban sem érvényesül a gyakorlatban. A tartós bentlakásos intézmények egyre növekvő kapacitása sem tud lépést tartani az igényekkel. A leghosszabb várólisták a régióban az idősellátás terén (a férőhelyekre vetített 50-70%) alakultak ki, de a többi ellátás esetében is néha hosszú ideig kell várakozni a bekerülésre.

Humánerőforrás, szakember-ellátottság

A régió szociális és gyermekvédelmi ellátórendszerének humánerőforrás-helyzete ellentmondásosnak tekinthető. A 10 ezer lakosra vetített foglalkoztatottak számok alapján úgy tűnik, a szakember-ellátottság jó, hiszen szinte valamennyi ellátási forma esetében (de leginkább az alapellátásoknál) az átlaghoz képest magasak az értékek. Rossz viszont a helyzet, ha a területen dolgozó szakmai munkát végzők végzettségét nézzük. Arányaiban itt a legkevesebb a diplomás, és ezen belül a szociális végzettséggel rendelkező. Tovább árnyalja a képet, hogy egyes ellátásoknál rendkívül magas a részmunkaidőben foglalkoztatottak száma. A rendszer ellentmondásosságára utal, hogy szemben az alapellátási formákat preferáló szándékkal, az alap- és nappali ellátásban foglalkoztatottak száma (amely fele a bentlakásos formában foglalkoztatottakénak) 1998- és 2002 között csökkent, míg a bentlakásos ellátásban foglalkoztatottaké nőtt.

A régió megyéi közül végzettség tekintetében a legrosszabb mutatókkal Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megye rendelkezik, viszont – főként az alapellátásokban – itt dolgoznak arányában a legtöbbben is.

Kistelepülések és/vagy tanyák, speciális adottságú települések szociális ellátása

A kistelepülések szociális ellátása nehézkes az önkormányzatok nem tudják az előírt szociális intézményeket működtetni. A 600 lakos alatti kistelepüléseken ezen szolgáltatásokhoz valamint az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzájutást, gyógyszerellátást, a gyerekek óvodába, iskolába jutását, az időskorúak étkeztetését és segítségét, a bevásárlást, sokszor a tömegközlekedést is a falugondnoki szolgáltatás biztosítja. Az 1990-ben Borsod-Abaúj-Zemplén megyében indult falugondnoki, tanyagondnoki szolgálatok kiépültsége jó.

A szociális ellátórendszer helyzete ellátási területenként

Gyermekjólét, gyermekvédelem

Alapellátások

A régió 605 települése 311 gyermekjóléti szolgálattal 96,2%-ban lefedett gyermekjóléti szolgáltatás nyújtásában. A magas szám sok helyen elégtelen színvonalú ellátást takar. A gyermekjóléti szolgálatoknál a részmunkaidősök aránya messze meghaladja az országos átlagot. A családgondozók főállásban pedagógusok, védőnők, a szolgáltatást heti 10-15 órában látják el, de vannak esetek, ahol ez az óraszám csupán heti 1-5 óra. Ez az időkeret kizárólag az egyéni esetkezelésre ad lehetőséget, és a törvényben előírt egyéb feladatokra nem marad idő. Az itt dolgozók közül kevés – csupán 43% – a felsőfokú szakképesítéssel dolgozó munkatárs. Sokszor – különösen az egyszemélyes szolgálatoknál – a tárgyi feltételek sem biztosítottak a munkához (pl. nincs önálló íróasztaluk vagy helyiségük).

A személyes gondoskodást nyújtó alapellátások tekintetében a régió kedvezőtlen képet mutat. A gyermekek napközbeni ellátásának rendszere egyik megyénkben sem épült ki. Családi napközi csak Nógrádban van, házi gyermekfelügyelet intézménye sehol. Ez a kép annál is inkább elgondolkodtató, mivel a régióban 1998 és 2002 között kilenc bölcsőde szűnt meg. Az

átmeneti ellátásban legkevésbé a helyettes szülő intézménye működik, de gyermekek átmeneti otthonából is csak kettő található. Családok átmeneti otthonából összesen 9 van a három megyében. Ez utóbbi ellátási forma az, ahol a civil és egyházi szervezetek intézményfenntartó szerepe arányaiban a legnagyobb.

Szakellátások

A gyermekvédelem legnagyobb múltú intézményrendszerének formai átalakítása napjainkig fokozatosan végbement. A szemléletváltást nehezíti, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők között országosan is kiugróan magas a pedagógus végzettséggel foglalkoztatottak száma, míg a szociális végzettségűek aránya még mindig elmarad az országos átlagtól. Jónak mondható, hogy a gondozásba vett gyerekek nevelőszülős elhelyezése itt a legnagyobb arányú, de gond, hogy a különleges szükségletű és speciális szükségletű gyermekek elhelyezése – a speciális gyermekotthonok száma miatt – súlyos problémákat okoz.

Családvédelem, családsegítés

Az észak-magyarországi régióban lévő 603 település 51%-ában működik a szociális alapellátásoknak ez a formája, mely igen alacsonynak mondható, ugyanakkor a családsegítő szolgáltatást igénybe vevők aránya a lakónépességhez viszonyítva országos átlag feletti. A családsegítőkben felsőfokú és szakirányú végzettséggel dolgozók aránya országosan itt a legalacsonyabb. Tovább rontja a képet, hogy azoknál a főként egyszemélyes és tevékenységként szervezett szolgálatoknál, ahol gyermekjóléti szolgálat is működik, a családsegítés sok esetben csupán formálisan van jelen.

Idősellátás

Alapellátás

A szociális étkeztetést igénybe vevők 60 év felettiekre vetített aránya ebben a régióban a legmagasabb, közel másfélszerese az országos átlagnak. Hasonló a helyzet a házi segítségnyújtást igénybe vevők esetében, akiknek a száma az 1998-99 közötti visszaesést leszámítva évről évre 5-10%-kal bővül.

Szakosított ellátások

Bár az idősök klubját igénybe vevők aránya még mindig az országos átlag feletti, 1998-2002 között mind az ellátottak, mind a férőhelyek számában csökkenés következett be. Az ellátásra kötelezett települések közel 2/3-a nem működtet ilyen klubot.

A régióban 17 idősök átmeneti otthona működik, a kapacitásuk felső határán, akárcsak a tartós bentlakást biztosító intézmények. Az ellátás nem minden kistérségben helyben biztosított, az eloszlása nem egyenletes, nem tükrözi megfelelően az ott élők arányát. Az ellátó-kapacitás zömét biztosító intézmények szolgáltatási köre az adott megye egész területére kiterjedő. Az emeltszintű ellátást biztosító intézményi férőhelyek száma csekély. Az országban elsőként itt jött létre dementált idősök speciális ellátását biztosító idősotthon.

Fogyatékossgal élő emberek támogatása

Mind a speciális alapellátási formák, mind pedig a szakosított nappali ellátást nyújtó intézmények fehér hollónak számítanak régióinkban. Még az ellátásra kötelezett önkormányzatok többsége sem működtet ilyen intézményeket, ezért az itt lakók többsége számára ezek az ellátási formák elérhetetlenek. Valamivel jobb a helyzet a tartós bentlakást nyújtó intézmények terén, de a – többek között az alapellátás hiányaira visszavezethető – sok igénylő csak hosszas várakozás után kerülhet be ezen otthonokba. Az új bentlakásos elhelyezési formák. (lakóotthon) még nem elterjedtek.

Szenvedélybetegek segítése

A pszichiátriai és szenvedélybetegek ellátása területén a régió még komoly hiányosságokkal küzd. Az alapellátás és a településszintű szakellátás igény szerinti kialakításának elmaradása a bentlakásos intézmények iránti keresletet jelentősen megnöveli. Az ellátáshoz kapcsolódó feladatokat főként a megyei önkormányzatok vállalják fel, de itt is hiányosságok tapasztalhatók ezen betegek rehabilitációjának tekintetében.

Munkaerőpiacról kiszoruló

Szociális földprogram

E támogatási rendszer, aktív szociálpolitikai eszköz az észak-magyarországi régió két megyéjében van jelen. Az országban a régió elsők között volt, ahol modellkísérletként elindult a program, és máig a legtöbb támogatott település is itt található.

Hajléktalan emberek ellátása

Hajléktalanellátás keretében utcai szociális munkát csak Heves és Borsod két-két városában végeznek, nappali melegedő pedig – az ellátási kötelezettség ellenére – ugyancsak e két megye három, ill. egy városában található. Éjszakai szállást nyújtó intézményeket már mindhárom megyében találunk.

Innováció a szociális szférában

Módszertani intézmények

A jogszabályok által előírt feladatok ellátására Észak-Magyarországon nyolc módszertani intézmény hoztak létre, melyekből öt megyei szinten a szociális, ill. a gyermekjóléti ellátások területén működik. A három regionális szintű módszertani intézmény közül a hajléktalan személyek ellátásával és a családsegítéssel kapcsolatos módszertan székhelye Borsod-Abaúj-Zemplén megye, míg a bölcsődei ellátás székhelye Heves megye központjában található. Az országban egyedül Nógrád megyében nincs gyermekjóléti módszertani intézmény.

Szociális felsőoktatás, szakemberképzés, K+F

Régióink különösen rossz helyzetben van a szociális képzések tekintetében, mert egyedül Egerben folyik szociális felsőoktatási alapképzés. A létszámadatokat nézve látjuk, hogy az ország összes szociális kurzusra beiratkozott hallgatóinak kevesebb mint 5%-a tanul itt. Még ennél is rosszabb a helyzet, ha a felvételi keretszámokat vizsgáljuk, hiszen 2003-ban az összes férőhelyek alig 3,6%-a, az államilag finanszírozott helyek csupán 2,7%-a állt a régió tanulni vágyó polgárainak rendelkezésére helyben. Mindezek után nem meglepő, hogy a régióban végzetek száma az országos összesítésekhez képest meglehetősen alacsony.

Az ország 15 szociálisszakvizsga-centrumba közül egy található a régióban. A salgótarjáni intézményben szerzett oklevelet az országban eddig szakvizsgát tettek közel 17%-a, így ez tekinthető az ország egyik legmeghatározóbb vizsgahelyének.

Némileg rosszabb a helyzet, ha a szociális továbbképzéseket tekintjük. A régióból akkreditációra benyújtott továbbképzések száma csupán 8,5%-a az országos összesítésnek. Mivel az országban a szociális továbbképzésre kötelezettek 13%-a dolgozik a régióban, látható, hogy a rendelkezésre álló választék és kapacitás itt meglehetősen szűk. A régióból benyújtott pályázatok alacsony száma ezen túlmenően jól mutatja, hogy a régió, és különösen Borsod-Abaúj-Zemplén megye, mennyire híján van a szociális képzési „erőforrásoknak”.

A régió egyik meghatározó szociális képzési erőforrása, a Népjóléti Képzési Központ, majd későbbi jogutódja, a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet két nemzetközi projektben és több hazai felsőoktatás fejlesztési programban is részt vett, zömében régió kívüli, de a régió szociális képzésében szerepet vállaló képzőhelyekkel, távoktatási tananyagok fejlesztésében és a távoktatási rendszernek a magyarországi szociális képzésekben való meghonosításában.

Civil szervezetek és piaci cégek a régió szociális ellátórendszerében

A régióban az elmúlt évek során – az országos tendenciának megfelelően – növekedett a szociális és gyermekvédelmi ellátásba bevont civil szervezetek száma, és ebben a térnyerésben – az arányokat tekintve – a korábbinál fontosabb szerephez jutottak a közhasznú társaságok.